

**Eene quaestie
van vraag en aanbod**

Deze uitgave kwam mede tot stand met steun van de J.E. Jurriaanse Stichting, P.W. Janssen's Friesche Stichting en de Stichting Grafkelder en Begraafplaats der Familie van der Sluis.

J.E. Jurriaanse[®]

© 2020 Reitze Jonkman | Uitgeverij Noordboek

Ontwerp:: Hermen Grasman Ontwerp
Redactie: Trees Nummerdor – Van der Wal
Productie: Printsupport4U

ISBN 978 90 5615 682 4
NUR 693

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Uitgeverij Noordboek, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@noordboek.nl

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van de in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Noordboek.

Noordboek is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl

Reitze Jonkman

Eene quaestie van vraag en aanbod

Veenbaas Alle Wytzes en
zijn arbeiders in Appelscha

Noordboek

Inhoud

Voorwoord	7
1 Inleiding	9
2 Algemene aspecten van de vervening	13
3 De familie Van der Sluis	33
4 Aankoopbeleid, productie en balanswaarde	51
5 De boekhouding van Veenderij 1	61
6 Lonen en salarissen	71
7 Financiële uitgaven en Bedrijfsuitgaven	91
8 De verdiensten van de individuele arbeiders	97
9 Het Uitgaafboek van Haulerwijk	105
10 De Enquêtecommissie en de veenderij	111
11 Slotbeschouwing	123
Bijlage 1: Beknopte stamboom familie Van der Sluis	133
Bijlage 2: Erfenis Pier Jans in 1878	134
Bibliografie	135
Noten	136
Fotoverantwoording	138

Voorwoord

In zijn dissertatie *Vier eeuwen turfwinning. De verveningen in Groningen, Friesland, Drenthe en Overijssel* geeft de Drentse historicus M.A.W. Gerding een overzicht van de turfproductie in 72 door hem onderscheiden veengebieden in Noord-Nederland. Hij stelt deze productie vast aan de hand van gegevens uit de archieven van veencompagnieën, doorvaartcijfers van vaarten en sluizen en accijnsbetalingen, alle afkomstig van partijen die slechts indirect bij de vervening waren betrokken. Gerding schrijft in een paragraaf over turfprijzen: ‘Op basis van deze gegevens kunnen moeilijk uitspraken worden gedaan over de relatie tussen een perceel veen, de investeringen die daarin werden gedaan, de hoeveelheid arbeid die er werd ingestoken, de turf die dat opleverde en de prijs die deze opbracht. Boekhoudingen van verveners die een dergelijke benadering mogelijk zouden maken ben ik niet tegengekomen en slechts bij uitzondering zijn er wat directere bedrijfsgegevens voorhanden waar de productie en verkoop van turf uit kunnen worden afgeleid. Dit heeft als gevolg dat het niet mogelijk is consistente reeksen te maken van lonen en prijzen in het veenderijbedrijf.’¹

Dat lezende realiseerde ik mij, dat twee boekwerken, die al geruime tijd in onze boekenkast stonden, veel interessanter waren dan we eerst hadden gedacht.

Eind jaren zeventig hebben mijn vrouw, Pytsje van der Sluis², en ik een stamboom van de uit Hemrik afkomstige boeren- en vervenersfamilie Van der Sluis samengesteld. In de jaren daarna kregen wij regelmatig foto’s, documenten en boeken aangeboden die op de familie betrekking hadden, maar waarvoor de eigenaar of erfgenaam geen plaats of interesse meer had. Zo kregen wij van familieleden twee Uitgaafboeken aangeboden. Het ene, ‘Uitgaaf in de veenderij te Haulerwijk, toebehoorende aan A.W. v d Sluis en W.A. v d Sluis,

ieder voor ½ gedeelte, over de jaren 1861 ...’, is met 21 beschreven pagina’s bescheiden van inhoud en bevat de uitgaven die zijn gedaan voor een eenmalig en kort verveningsproject, lopende tot en met het eind van de onderneming in 1866. Het tweede, even dik, maar wel met alle 360 pagina’s in fijn handschrift volgeschreven, heeft als titel ‘Uitgaafboek Veenderij Appelscha’ met daarna elk jaar voor 1866 tot en met 1895 het jaartal bijgeschreven. Dit boek bevat alle uitgaven in de genoemde jaren van de meest vooraanstaande veenderij in Appelscha, die van Alle Wytzes van der Sluis. Het leeuwendeel van die uitgaven betrof de lonen van de arbeiders. Zo vinden we (vooral in de eerste jaren) het per arbeider per week uitbetaalde loon, met een jaarlijkse *graverslijst*, waarin minutieus werd vastgelegd hoeveel turf elke veengraver tegen welk loon had afgegraven, en een *turfleggerslijst*, met de hoeveelheden turf die door de handen van hun vrouwen en kinderen waren gegaan bij het stapelen en keren van de turven.

De uitdaging was duidelijk. Al dit cijfermateriaal vroeg erom om te worden verwerkt en geordend, zodat voor dertig aaneensluitende jaren, met daarin de bloeitijd, de crisistijd en het einde van de vervening in Appelscha, inzicht kan worden verkregen in de financiële gang van zaken bij de veenbazen, maar ook in de inkomsten van hun arbeiders.

Bij de totstandkoming van dit boek ben ik veel dank verschuldigd aan Pytsje voor haar suggesties, correcties en vooral aansporingen om nu eindelijk eens knopen door te hakken. Arend Pietersma³ heeft het manuscript uitvoerig becommentarieerd, mij erop gewezen hoe een historische publicatie in elkaar moet zitten en aan welke conventies moet worden voldaan. Maarten Nesse behoeftte mij voor een onjuist gebruik van de economische terminologie.

Uitgaaf
Koningrijk Appolina
jull. july. july. july. july. july.
1072. 1073. 1074. 1075. 1076. 1077
1078. 1079. 1080. 1081. 1082
1083. 1084. 1085. 1086.
1887. 1888. 1889.
1890. 1891. 1892. 1893
1894. 1895.

Uitgaaf
in d' vinding
t' Haukerij
toehorende aan
A. H. de Sluis en
H. A. de Sluis
ieder vier's jaer
van d' jaer 1861

Inleiding

Beeldvorming

Aan het eind van de vorige eeuw ontbrandt een hevige discussie tussen de aanhangers van twee contrasterende zienswijzen over de levensomstandigheden van veenarbeiders. Aan de ene kant wordt de nadruk gelegd op de ellende en armoede in de gebieden waar turf werd gegraven, terwijl anderen kanttekeningen plaatsen bij deze huns inziens al te stereotiepe weergave. De standpunten in deze discussie worden weerspiegeld in de titel van een in 2000 verschenen bundel opstellen over dit thema: *De extreme armoede van arbeiders in de Drentse venen in de negentiende en eerste helft van de twintigste eeuw. Mythe of harde werkelijkheid.*

De aanhangers van de stroming *Harde werkelijkheid* benadrukken de slechte leef- en woonomstandigheden in de veenderijgemeenschappen aan de hand van bekende thema's als armoede, plaggenhutten, grote gezinnen, kindersterfte, verplichte winkelnering en alcoholisme. Voor de arbeiders één grote ellende, die een voedingsbodem vormde voor stakingen en socialisme. De situatie in de lage vervening was nog veel erger dan die in de hoge verveningen zoals Appelscha.

De aanhangers van de *Mythe* erkennen dat de leefomstandigheden weliswaar zwaar waren, maar dat de omstandigheden van de veenarbeiders in dat opzicht niet negatief afstaken tegen die van andere arbeiders in de landbouw en industrie. Bovendien zouden de beelden die wij van de ellende in de venen hebben vooral zijn beïnvloed door foto's van vlak voor en na de Eerste Wereldoorlog, toen de turfgraverij op veel plaatsen op zijn eind liep en alle bedrijfstakingen een periode van econo-

mische achteruitgang doormaakten. Bij gebrek aan werk in de veengebieden leidden de bewoners vaak een droevig bestaan. Het zou echter niet juist zijn die latere beelden representatief te laten zijn voor de gehele verveningsperiode.

Een tweede onderwerp waarover meningen verschillen en waarbij beeldvorming ook een sterke rol speelt, is de verhouding tussen de veenbaas en diens arbeiders. Aan de ene kant bestaat het beeld van de veenbaas als hardvochtige kapitalist, die niets ontziend de arbeiders voor een hongerloon laat ploeteren en dan hun verdiensten ook nog inpikt door de verplichte winkelnering. Zo schreef de uit Appelscha afkomstige 'X' in 1892 in het socialistisch weekblad *De Klok* anoniem een ingezonden stuk waarin hij de handelswijze van de verveners Alle Wytzes van der Sluis en diens zoon Arent, die probeerden met geld een staking te breken, aan de kaak stelt:

Deze uitzuigers zijn vader en zoon; de eerste meen ik dan eerst aan 't publiek voor te moeten stellen, die zijn lage handelswijze wist te beknoeien door hem de arbeiders aangedaan. Met de eerste werkstaking te A. noodigde A. W. van der Sluis een paar arbeiders bij zich om bij hem te komen, of bij zijn slavendrijver en ziet wat gebeurde. (...) Wij moeten staan man aan man, schouder aan schouder; schudt af zulk ongedierte.⁴

Daarmee in schril contrast staat de hulde die in de *Leeuwarder Courant* werd gebracht aan dezelfde Alle Wytzes, die in 1881 zijn 50-jarig jubileum als verveners vierde:

Op 't gebied van verveening, ontginning, landbouw, veeteelt, enz. toch heeft de heer A. W. van der Sluis zich zeer verdienstelijk gemaakt en mag men hem met de meeste vrijmoedigheid tot een voorbeeld stellen voor anderen. Immers, als allen hunne financiële en intellectuele krachten zóó productief maakten, er zou meer welvaart heerschen, terwijl de aardbodem eene verandering zou ondergaan, die zegenrijke vruchten moest afwerpen voor tijdgenoot en nakomeling.⁵

Door de boekhouding van de veenderij te Appelscha door te pluizen heb ik veel tot nu toe nauwelijks beschikbaar cijfermateriaal verzameld en vervolgens in overzichten en grafieken verwerkt. Deze gegevens heb ik gecombineerd met andere onderdelen van het familiearchief (familieboek, dagboeken), het notariële archief (testamenten, boedelscheidingen) en algemeen toegankelijke bronnen (kranten, de in 1892 door een kamercommissie gehouden Staatsenquête en publicaties van anderen). Dat leverde veel concrete feiten en cijfers op, die de hiervoor beschreven discussies kunnen verhelderen.

Geraadpleegde publicaties

Voor een beschrijving van de achtergrond waartegen de verveningsactiviteiten in Appelscha zich afspeelden heb ik een aantal in de loop der jaren gepubliceerde boeken geraadpleegd.

Een vanuit het breedste perspectief geschreven bron is de in het voorwoord genoemde dissertatie van M.A.W. Gerding, *Vier eeuwen turfwinning. De verveningen in Groningen, Friesland, Drenthe en Overijssel*. Hij beschrijft uitgebreid de turfproductie in 23 verschillende verveningssystemen met daarin 72 veengebieden in Noord- en Oost-Nederland waar sprake was van systematische, bedrijfsmatige turfwinning. De dissertatie bevat een schat aan cijfermateriaal. Daarbij komen natuurlijk ook de in Appelscha uitgevoerde verveningen aan de orde.⁶ De *Inventaris van het archief der Opsterlandse Veencom-*

pagnie van J. Visser (Leeuwarden 1957) biedt naast uiteraard een beschrijving van dit archief en een genealogie van de Compagnons, een overzicht van de geschiedenis en de werkwijze van de Compagnie.

Van recente datum is *Verveningen en verveners in Friesland* van W. Visscher. Hij besteedt aan de hand van een indrukwekkende hoeveelheid archivalia vooral aandacht aan de turfwinning in de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw, met de nadruk op de betrokken personen en de geografische situatie. In het laatste hoofdstuk 'De laatste hoge venen 1815-1925'⁷ komt de afgraving van de Appelschaster en Fochteloër venen aan de orde. Er is een genealogisch overzicht opgenomen van verschillende vervenersfamilies, ook de rol van de familie Van der Sluis wordt beschreven.⁸

Meer op de regio toegespitst is *Turf uit de Wouden. Bijdrage tot de geschiedenis van de hoogveengraverij in oostelijk Friesland tot 1900* van S.J. van der Molen. Hij heeft vooral belangstelling voor de historische achtergrond, die hij heeft achterhaald in archivalische bronnen, zoals proclamatieboeken en de archieven van de veencompagnieën. Een cijfermatige benadering ontbreekt echter. Nog sterker op de hier behandelde regio 'inzoomend' zijn de in 1977 verschenen verzameling opstellen van oud-burgemeester T.H. Oosterwijk, *De geschiedenis van de Ooststellingwerfse dorpen* en het boek *Appelscha. Bolwerk van anarchisme en radicaal socialisme* van J.R.G. Schuur. Het zwaartepunt bij het boek van Schuur ligt, zoals de titel al aangeeft, op de sociale geschiedenis na 1880. De eerste hoofdstukken bieden een goed inzicht in het verloop van de verveningen en de geschiedenis van de arbeiders in Appelscha, ook op basis van onder meer van Gerding afkomstig cijfermateriaal. Over de voor-geschiedenis en de eerste jaren van de vervening in Appelscha verscheen postuum het door Gerke P. Mulder geschreven *De voorgeschiedenis van de Verveningen in Appelsche door de Gezamentlijke Compagnons der Opsterlandsche en Ooststellingwerfse Veenen en Vaarten*.

De geschiedenis van de arbeidersbeweging in Noord-Nederland, met veel aandacht voor de

leefsituatie en inkomens van de veenarbeiders, komt aan de orde in *Om een beter leven* van Johan Frieswijk. Veel cijfermateriaal uit dit boek kan worden vergeleken met de gegevens van de hier behandelde boekhouding. Een artikel dat qua gebied, werkzaamheden en tijdsbestek raakt aan het onderwerp van dit boek is *Jaarinkomens, huisvesting en welstand van grondwerkers in Schoterland, 1760-1830* van Merijn Kribbe in *De Vrije Fries* van 2010. Deze grondwerkers verrichtten in dienst van de Schoterlandse Compagnie de werkzaamheden die voorafgingen aan de eigenlijke vervening.

Opzet en doelstelling

Gerding noemt het in de inleiding van zijn dissertatie opmerkelijk dat zo weinig onderzoek is verricht naar een van de belangrijkste economische activiteiten in Noord-Nederland. In vrijwel alle hiervoor genoemde publicaties ligt de nadruk op de historische en geografische ontwikkeling en de sociale problematiek van het veenbedrijf. Alleen de dissertatie van Frieswijk gaat concreet in op de verdiensten van veenarbeiders, ook in vergelijking met andere sectoren, zoals de landbouw.

Met de verwerking van het Uitgaafboek komt cijfermateriaal beschikbaar dat zich uitstrekt over dertig jaar aan uitgaven van een veenbaas en de inkomsten van zijn arbeiders. De cijfers hebben weliswaar betrekking op één veenderij in Appelscha, maar dan wel de belangrijkste. Deze veenderij heeft gedurende vrijwel de gehele verveningsperiode in Appelscha onder leiding gestaan van een en dezelfde persoon, Alle Wytzes van der Sluis. De inkomens van individuele arbeiders kunnen

worden vastgesteld en de ontwikkeling van hun lonen in de tijd kan worden gevolgd.

Twee jaartallen zijn van belang voor de loonontwikkeling, namelijk 1880, het jaar van de grote crisis in de veenderij, en 1888, het jaar van de eerste stakingen van de veenarbeiders in Appelscha. Wat is daarvan te merken in de boekhouding? Deze specifieke cijfers kunnen worden vergeleken met (noodgedwongen globalere) cijfers uit andere publicaties. Daarnaast komen de arbeiders ook zelf uit de anonimiteit. Wie waren zij, hoeveel verdienden zij, wat waren hun onderlinge relaties, hoe lang was hun dienstverband bij eenzelfde baas?

Ook komt er nu meer inzicht in een aantal financiële aspecten van een veenderij. Bij gebrek aan een inkomstenboek kunnen weliswaar geen concrete winstcijfers worden vastgesteld, maar aan de hand van de gangbare turfprijzen is wel een schatting mogelijk. Aan de hand van erfenissen en boedelbeschrijvingen kan een waardebeoordeling worden uitgevoerd. Een derde aspect waarover meer duidelijk wordt, is de verhouding tussen de uitgaven aan kapitaal en aan arbeid.

De verhoren met een baas en twee arbeiders van de veenderij door een Staatscommissie die de toestanden in de veenderijen in Noord-Nederland onderzocht, geven inzicht in de onderlinge verhoudingen. Daarnaast wordt de dagelijkse gang van zaken in de veenderij geïllustreerd met passages uit de dagboeken van twee van de veenbazen Van der Sluis. Zo kan deze publicatie vanuit verschillende standpunten een nader licht werpen op de hiervoor genoemde discussies rond ‘Werkelijkheid of Mythe’ en ‘Weldoener of Uitbouter’.

▲
 Op deze kaart van Wijnjeterp uit 1700 staan de in 1552 door Van Dekema aangekochte percelen aangegeven. Zo verkoopt Botte Teijens een perceel van 11 roeden 7 voet breed als toenmalig eigenaar van de boerderij waar schrijver dezes is geboren. Linksboven staat de Bonifatiuskapel aangegeven.

Algemene aspecten van de vervening

Een grootschalige aanpak

Het Woordenboek der Nederlandse Taal verstaat onder een turf: ‘Uit daartoe geschikten veengrond na bepaalde bewerkingen verkregen brok van bepaalde vorm en grootte, hetzij door baggeren uit laagveen, hetzij, na verwijdering van de bovenlaag, door steken uit hoogveen, vanouds in de eerste plaats bekend als brandstof’.

Dat het drogen van veengrond materiaal opleverde dat uiterst geschikt was voor verwarming van huizen en als energiebron in de nijverheid (bierbrouwerijen, steenbakkerijen) was voor de bevolking van de Lage Landen al in een ver verleden geen geheim. De oudste bewoners van Friesland vestigden zich in de kleistreken langs de kust, maar naarmate men meer het binnenland introk kwamen eerst de laagveengebieden, met veen onder de grondwaterspiegel, en daarna ook de hoogveengebieden op de hoger gelegen oostelijke zandgronden binnen bereik. Uit kloosterarchieven blijkt dat vanaf de dertiende eeuw monniken de aanzet gaven tot een grootschaliger aanpak van het afgraven van geschikte veengronden.

Om turf uit laagveen te winnen moest men eigenlijk eigenaar van de grond zijn. Bij dit proces verandert immers grond die in principe ook voor landbouw kan worden gebruikt na afgraving in een watervlakte, waar pas na inpoldering weer gebruik van kan worden gemaakt. Het loonde dan ook niet snel om speciaal voor dit doel grond aan te kopen. Voor het transport van de turf waren geen grote investeringen nodig, waterwegen waren immers al aanwezig. De bedrijfsvoering in de laagveengebieden was daardoor in het algemeen een kleinschalige aangelegenheid. Men begon als turfmaker op eigen gelegenheid en nam daarbij enkele arbeiders in dienst. Er werden kleine kavels

aangekocht of gepacht, waarop na het uitbaggeren en inpolderen een klein landbouwbedrijf kon worden gevestigd.

Exploitatie van hoogveen had als groot voordeel dat vroeger waardeloos geachte woeste gronden goedkoop konden worden aangekocht. Na afgraving bleef grond over waarvan via bemesting en vermenging met andere grondsoorten bruikbare landbouwgrond kon worden gemaakt. Maar daar bovenop kwam natuurlijk wel de aanleg van een duur systeem van waterwegen en sluisen. Hoogveenexploitatie was daarom bij uitstek geschikt voor een kapitalistische aanpak.

Voor Friesland beschikten twee partijen over de benodigde financiële middelen om op dit terrein actief te worden: de Friese landadel, rijk geworden door grootgrondbezit en vaak al in bezit van het hoogveen, en kapitaalkrachtige kooplieden uit Holland en Utrecht, die hun in eigen omgeving met turfwinning verdiende kapitaal verder wilden laten groeien. Zo liet jonker Pieter van Dekema, afkomstig uit Jelsum bij Leeuwarden, zijn oog vallen op de Opsterlandse venen onder de dorpen Lippenhuizen, Hemrik en Wijnjeterp. In de jaren 1551-1553 kocht hij daar van een groot aantal boeren de veengronden op. Het eigendom van de ondergrond bleef daarbij aan de eigenaren. De plannen om ook een vaart langs deze dorpen aan te leggen leden echter schipbreuk, omdat de lager gelegen grietenijen vreesden voor overlast door de aanvoer van het zure veenwater vanaf de hoger gelegen gronden.

De familie Van Dekema had meer succes in Schoterland. Samen met de Utrechtse investeerders Cuyck en Foeys richtten ze de Dekema, Cuyck en Foeys-veencompagnie op, die een begin maakte met een planmatige afgraving van de uitgebreide hoogveengebieden rond Heerenveen. Op

grote schaal kochten zij van de plaatselijke boeren veengronden aan en legden de Schoterlandse Compagnonsvaart aan waarover ze de afgegraven turf konden afvoeren. Opsterland moest nog een eeuw wachten op een volgende stap, en daarna nog een halve eeuw voordat dat initiatief succesvol werd.

De Opsterlandse Veencompagnie

De volgende stap die in Opsterland werd gezet was veelbelovend. Op 25 februari 1645 sloten Johannes van Crack en Saco Fockens, grietmannen van respectievelijk Aengwirden en Opsterland, kolonel Jacques Oenema en Saco Teijens, secretaris van Opsterland, een overeenkomst waarbij ze ‘het aanleggen van een sloot van acht en twintigh voeten wijdt beneden aen ’t hoogeveen oostwaerts aan, door de dorpen Leppenhuizen, Hemrik, Wienierterp en Djuerswoldt tot in Backeveen, en voorts oost en zuidwaerts’ overeenkwamen. Deze akte kan worden beschouwd als de oprichting van wat later voluit de *Gezamentlijke Compagnons der Opsterlandsche en Ooststellingwerfsche Veenen en Vaarten*, kortweg de Opsterlandse Veencompagnie, zou gaan heten.

Eind maart 1646 verklaarden de grondeigenaren van Lippenhuizen, Hemrik en Wijnjeterp zich akkoord met het doorgraven van hun grondbezit, maar het duurde nog een flink aantal jaren voordat de plannen ten uitvoer konden worden gebracht. Juridische geschillen met andere compagnieën en ook onderling zorgden voor vertraging. In de jaren na 1700 kreeg Augustinus Lycklama à Nijeholt stukje bij beetje de helft van de aandelen van de Compagnie in bezit en ook het octrooi om de vaart aan te leggen. Zijn compagnon Van Teijens bleef zich echter verzetten tegen het doorgraven van zijn gronden. Pas in 1716 waren de laatste juridische obstakels uit de weg geruimd. Het duurde echter nog tot 1736 voordat het graafwerk kon worden hervat en de vaart kon worden doorgetrokken in de richting van Hemrik en Wijnjeterp.

Zo was een eeuw voorbij gegaan zonder dat de investeringen te gelde konden worden gemaakt,

maar het verdienmodel van de Compagnons was uiteindelijk uiterst winstgevend van opzet. Het veen in eigen bezit exploiteerden ze in de achttiende eeuw deels zelf, maar verkochten ze in veel grotere mate aan plaatselijke boeren-ondernemers. Daarbij bleef de ondergrond in eigendom van de Compagnie. Boeren die hun eigen veen vergroeven kregen het recht om hun turven over de vaart te vervoeren. Ze moesten wel voor het recht daartoe betalen, de zogenaamde *vrijkoopgelden*. Alle veeneigenaren betaalden een bedrag per dagwerk turf, het *hondgeld* of *uitvaartsgeld*, voor het daadwerkelijke transport over de vaart. Van de schippers werden tol-, sluis- en bruggelden geïnd en op aan de vaart grenzende gronden werd het *grondgeld* geheven, een vorm van waterschapslasten. Ook de verbouw van boekweit vormde een inkomstenbron.

De erfgenamen uit de familie Lycklama legden de zakelijke afhandeling in handen van een *ontvanger*. Van 1716-1737 was dit Dirck Haentjes Hania, assessor van het gerecht van Opsterland. Hij werd opgevolgd door de Compagnons Saco en Benedictus van Teijens. Na 1798 kwam er een verdeling van die taken. Uit de kring van de Compagnons kwamen twee *gecommitteerden*, die ontvangers waren van de (vrij)koopsommen, grondpachten en rente en termijnbetalingen. Een niet uit de betrokken families afkomstige ontvanger bleef verantwoordelijk voor de dagelijkse gang van zaken. Hieronder viel het innen van de huren en de inkomsten uit vaarten en sluizen, en het laten uitvoeren van het onderhoud daarvan.

Na 1800 was het Opsterlandse veen bijna helemaal vergraven. Bovendien was Bakkeveen, het oorspronkelijke doel van de vaart, inmiddels al vanuit het noorden door de Drachtster Compagnons bereikt. Daarom groeven de Opsterlandse Compagnons de vaart vanaf Klein Groningen onder Wijnjeterp in zuidoostelijke richting verder in de richting van Appelscha. Onder dat dorp en het aangrenzende Fochteloo lagen uitgebreide hoogveengebieden. De veenlagen op het Appelschaster deel waren wel vier tot vijf meter hoog. Het veen in Fochteloo was veel minder dik en slechts gedeeltelijk op rendabele wijze af te graven. Het is aan dat

feit te danken dat het Fochteloërveen als een van de laatste grote hoogveengebieden van Nederland bewaard is gebleven.

De familie Lycklama à Nijeholt, die inmiddels door erfenis en koop alle aandelen van de Compagnie in handen had gekregen, had in die beide dorpen en ook in het over de provinciegrens gelegen Smilde in de zeventiende eeuw op grote schaal grond opgekocht. Dit gebeurde niet alleen met het oog op de lagen hoogveen, maar ook vanwege het aan de boerderijen verbonden stemrecht. Uit de stemkohieren van 1640, 1698 en 1728 blijkt dat het aantal van deze aangekochte *stemhebbende plaatsen* in Appelscha in die jaren toenam van respectievelijk 4 tot 15 en 23 op een totaal van 30 boerderijen.⁹

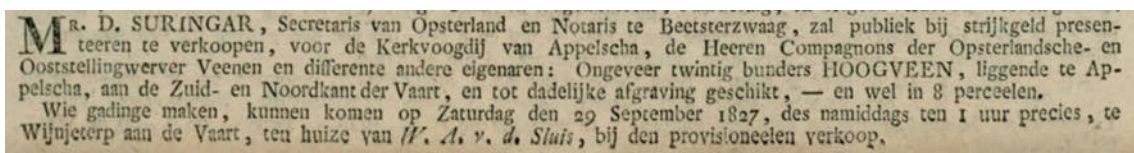
Hoewel de vaart de grens tussen Opsterland en Ooststellingwerf al in 1783 had bereikt, duurde het als gevolg van de Franse bezetting en politieke verwikkelingen met de provincie Drenthe nog tot 1827 voordat in Appelscha met de verkoop van veen kon worden begonnen. Eindelijk gingen de investeringen van de familie Lycklama daar rendement opleveren.

Onderstaande advertentie kondigde de eerste verkoping aan van twintig bunder hoogveen onder Appelscha. Naast de familie Lycklama konden getuige de advertentie ook nog andere veeneigenaren (onder andere de Kerkvoogdij) zich bij

deze verkopingen aansluiten. Dat ging wel tegen een prijs. Zij kregen door middel van een *vrijkoopcontract* toestemming het af te graven veen via de vaart af te voeren, maar wel tegen afstand van de ondergrond en 1/5 deel van het betreffende veen. Bovendien stelden de Compagnons als voorwaarde dat de verveners op eigen kosten de wijken moesten graven en onderhouden. De zorgvuldig bijgehouden administratie van deze centraal georganiseerde verkopingen maakt het mogelijk om voor Appelscha en Fochteloo eigenlijk voor elke hectare vast te stellen wanneer en door wie de verveening daarvan ter hand genomen is.

Per saldo werd de Opsterlandse Veencompagnie voor de familie Lycklama à Nijeholt een lucratieve onderneming. Alleen al in de jaren 1798-1908 bedroeg de opbrengst van de veenverkopingen fl. 1.800.000. Uit de boekhouding, die vanaf 1716 bewaard is gebleven, blijkt dat in de eerste jaren de kost wel voor de baat uitging: de Compagnons moesten tot 1723 een bedrag van fl. 20.000 inleggen. In de jaren daarna volgden uitkeringen van 1000 tot 3000 gulden per jaar. De vette jaren kwamen na 1845, met uitkeringen oplopend van fl. 12.000 tot fl. 64.000 in 1881.¹⁰

Uiteindelijk werd in 1908 de Compagnie omgezet in een naamloze vennootschap, waarvan na de Tweede Wereldoorlog de bezittingen overgingen naar de verzekeringsmaatschappij RVS.

MR. D. SURINGAR, Secretaris van Opsterland en Notaris te Beetsterzwaag, zal publiek bij strijkgeld presenteren te verkoopen, voor de Kerkvoogdij van Appelscha, de Heeren Compagnons der Opsterlandsche- en Ooststellingwerfer Veenen en differente andere eigenaren: Ongeveer twintig bunders HOOGVEEN, liggende te Appelscha, aan de Zuid- en Noordkant der Vaart, en tot dadelijke afgraving geschikt, — en wel in 8 perceelen.
Wie gadinge maken, kunnen komen op Zaterdag den 29 September 1827, des namiddags ten 1 uur precies, te Wijnjeterp aan de Vaart, ten huize van P. A. v. d. Sluis, bij den provisieneelen verkoop.

▲
Leeuwarder Courant, 21-9-1827